

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

УДК 94(477.46)«1917/1920»

П.І. Горохівський

БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ НА ХРИСТИНІВЩИНІ У 1917–1920 РР.

У статті розглядається перебіг боротьби населення Христинівщини за владу в роки Української революції (1917–1920 рр.). Аналізуються особливості цієї боротьби, пов'язані з географічним розташуванням станції Христинівка, соціальним і етнічним складом працівників станції і жителів краю, революційними традиціями. Підкреслюється закономірність загальних тенденцій і увиразнюються особливості локального характеру. Визначено, що місцеве населення було задурманене більшовицькою пропагандою, розчароване невдалою політикою всіх українських урядів і перебувало в опозиції до будь-яких влад і ці та інші об'єктивні і суб'єктивні чинники сприяли тому, що у краї зрештою була встановлена радянська влада.

Ключові слова: національно-визвольна революція, громадянська війна, боротьба за владу, окупація краю, партизанська боротьба, радянська влада.

У 2017 році минає 100 років з початку національно-визвольної революції в Україні. Хід революції і громадянської війни по всій країні детально розкритий у численних дослідженнях, а на сучасному етапі особливо важливим є з'ясування перебігу боротьби за владу у кожному регіоні і населеному пункті.

Події на території Христинівщини фрагментарно і з класових позицій висвітлені у військово-історичній літературі радянських часів [1; 15; 16; 18; 20]. Життя і боротьба населення краю у 1917–1920 рр. розкрито у працях П. Горохівського [4], Л. Дяченка [8], І. Сажієнка [17], спогадах учасників громадянської війни [5;9;12;19], сучасних дослідженнях [12;13;20], розвідках місцевих краєзнавців, відображених у місцевій пресі [11;14;21] тощо. Ці відомості в основному є неповними і часто суперечливими, що також визначає актуальність даного дослідження.

З початком національно-визвольної революції населення Христинівщини поклало великі надії на Українську Центральну Раду, утворену 4 березня 1917 р.. Уманський повітовий селянський з'їзд, серед делегатів якого були і христинівчани, надіслав вітання Центральній Раді, запевнив, що визнає її за вищий Український уряд [3,с. 13].

На території України все ще знаходилися війська Тимчасового уряду. Полуботківці вирішили захопити владу. Щоб не допустити передислокації ворожих військ, 3 липня козаки Звенигородського коша Вільного козацтва за наказом М. Міхновського захопили станції Христинівку і Знамянку і роззброїли російські війська. Проте Центральна Рада виступила проти полуботківців і повстання було придушене.

Центральна Рада виявилася не на висоті вимог часу. Зосередивши всю свою увагу питанням боротьби за відродження давно втраченої державності, вона зовсім випустила з уваги соціально-економічні питання. Також Центральна Рада не створила своїх низових ланок, її влада поширювалася в основному в межах Києва. Цим скористались представники більшовицької партії, розгорнувши шалену боротьбу за маси.

На початку листопада селяни Христинівки вигнали поміщиків Красицького і Терещенка, відібрали у них землю і розділили між бідняками. У власність селян перейшли поміщицькі землі в Орадівці, Талалаївці, Шукайводі. Поміщики пробували чинити опір розподілу земель. Так у Ліщинівці, місцевий поміщик хотів побити худобу і знищити все своє майно, але йому на перешкоді стали селяни [4,с.59].

Крім того Центральна Рада намагалася діяти демократично, виступала за збереження порядку. Тому в ряд сіл краю було направлено збройні загони для відновлення порядку і

законності. Генеральний секретар з земельних справ Центральної Ради Мартос на прохання власників цукроварні направив загін полуботківців у Верхнячку.

Але такі дії лише відштовхнули широкі маси населення від Центральної Ради. В Ягубці селяни підняли повстання і прогнали загін офіцерів, а поміщицькі землі розділили між бідняками і сім'ями фронтовиків.

Вже 19 лютого 1918 р. в Христинівку з Києва прибув загін червоногвардійців на чолі з І. Куликом, який встановив радянську владу на станції і в селах Христинівщини, зокрема у Великій Севастянівці (голова сільської ради М.В.Тонкоглас) і Верхнячці – (М. Святенко) [4,с.60].

Населення України у війні між Радянською Росією і УНР зайняло цілком нейтральну позицію і лідери Центральної Ради запросили на допомогу війська Німеччини та Австрії, з якими підписали у Бресті 9 лютого 1918 р. мирний договір.

В березні 1918 р. німецькі та австрійські війська вступили у села Христинівщини. Вони поводили себе не як союзники, а як завойовники. Головною своєю метою поставили пограбування українських селян.

По всій території України розгортається партизанська боротьба проти окупантів і гетьманату. Великі повстанські загони діяли на Звенигородщині, Шполі, Христинівці. Тут спалахнули масові селянські повстання. Разом з партизанами селяни не давали змогу окупантам грабувати села.

У червні повстання спалахували то в одній, то другій місцевостях. На території краю партизанський загін сформував житель села Верхнячки М.І. Скоробрещук. Його загін складався із повстанців віком від 16 до 60 років. На озброєнні були рушниця, кулемет, гранати, сокири і навіть лопати. Повстанці діяли у районі Яроватка-Христинівка. 20 липня 1918 р. месники розібрали колію між станціями Яроваткою і Поташем і пустили під укіс німецький ешелон. В цей же час було сформовано великий партизанський загін із жителів сіл Заячківки, Кузьминої Греблі, Осітної, Синиці, Ягубця.

Боротьба з гетьманським режимом набирала загрозливого розмаху і велася повсюдно.

Страйкували залізничники. 18 липня 1918 р. до всеукраїнського страйку транспортників приєдналися робітники і службовці станції Христинівка.

Значно активізували свою діяльність більшовики. Вони намагалися перевернути керівництво боротьбою до своїх рук. На Христинівщину поширювала свою діяльність Уманська об'єднана організація КП(б)У.

Для підготовки і керівництва всезагального повстання скрізь створювалися революційні комітети. 10 серпня такий ревком було створено на станції Христинівка. Новостворений ревком одразу ж повів агітаційну роботу, поширюючи ідеї більшовизму серед робітників і службовців станції і жителів навколишніх сіл.

Лише 14 листопада була створена Директорія для керівництва боротьбою проти гетьманської влади. Проте вона повела боротьбу за владу у центрі і не мала своїх низових ланок у містах, в містечках. Периферія залишалася на відкуп більшовикам.

Після листопадової революції у Німеччині окупаційні війська почали покидати Україну. 10 грудня вони втекли з Христинівки.

Тим часом більшовицька Росія почала підготовку другої неоголошеної війни проти України, з метою нав'язати радянську владу і тим самим утримати її в межах своєї держави.

14 грудня 1918 р. Директорія, яку очолили В. Винниченко і С. Петлюра, захопила в Україні владу і відновила Українську Народну Республіку.

У збройному протистоянні більшовицьких сил і військ Директорії селяни і робітники або дотримувалися нейтралітету, або допомагали більшовикам.

Так ще в грудні 1918 р. повстанський загін жителів сіл Ягубця, Заячківки, Осітної, Кузьминої Греблі, Синиці вступив у бій під Ягубцем із загоном військ Директорії, але зазнав поразки і відступив до Заячківки.

Вчинили опір військам Директорії 27 лютого 1919 р. робітники і селяни Христинівки. В донесенні губернському старості зазначалось: «Війська Директорії, які застрягли на лінії

Цвітково-Христинівка, опинилися в надзвичайно складному становищі. Притиснуті більшовиками в ранні Шполи, відрізані від Вапнярки. Внаслідок захоплення Христинівки робітниками місцевого залізничного депо, петлюрівці, які знаходяться на цій лінії, приречені на загибель» [4,с.61–64].

У березні 1919 року через землі Христинівщини, з Умані на Теплик проходили війська Чорних запорожців (УНР), які гнали червоноармійців і розправлялися з повстанцями проти Директорії. У спогадах командира цього полку П. Дяченка є епізод про захоплення у полон бронепотяга, висланого зі станції Христинівка на Умань: [9,с.39-40].

Тим часом війська 2 української радянської дивізії, які діяли в нашій місцевості, розгорнули наступ в напрямку Звенигородка-Христинівка і 10 березня 1919 р. оволоділи станцією, а потім іншими селами краю. Більшовицькі війська принесли з собою владу. Уманська газета «Известия» 29 березня 1919 р. писала: «Христинівська волость. За повідомленням інструктора-організатора там організовано волосну раду. Настрій волості бадьорий. Зусиллям партійних працівників по селах організовано комітети бідноти» [4,с.64].

Трудове селянство всіяко, в тому числі і збройним шляхом, опиралося насильницькому вилученню хліба. Цей рух більшовики назвали «куркульським бандитизмом».

У травні 1919 року територія Христинівщини стала ареною боротьби отамана Григор'єва проти більшовицької диктатури в Україні. 8 травня М. Григор'єв видав Універсал „До народу України й бійців Червоної армії”, у якому закликав до загального повстання й оголосив про цілі своєї боротьби.

Повстанці 10-14 травня захопили Умань, Помошну, Новомиргород, Таращу, Корсунь, Олександрію, Балту, Ананьєв, Кривий Ріг, Кобеляки, Яготин, Пятихатки, Христинівку, Літин, Липовець, Гребінку, міста і містечка Поділля. У зайнятих містах повстанці розганяли більшовицькі ради й ЧК, розстрілювалися комуністів.

13 травня на сторону повсталих селян с. Христинівка перейшла команда бронепоезда «Чорноморець № 1», що висунула гасло «Геть жидів і кацапів, нехай живе незалежна Україна!». Повстання стрімко поширювалося по всій Україні.

У вирішальний момент до радянських військ приєднався Н. Махно, який допоміг розгромити повстання, а самого отамана М. Григор'єва вбив [5].

З Н. Махном та іншими отаманами, які командували великими з'єднаннями, не вдалося знайти спільної мови і Директорії. Тому радянські війська зуміли захопити більшу частину України, проте розгромити війська Директорії не змогли.

У першій половині червня 1919 р. станцію захопили війська Ю.Тютюнника. В полон було взято 20 червоноармійців загону, яким командував голова Уманської ЧК О.Козоріз. Всі були розстріляні. Загін Клименка затримав на станції поїзд Київ-Умань і знищив більше 30 пасажирів.

В цей час на лінії Козятин, Христинівка, Умань, Цвітково весь час курсували радянські бронепоезди. Один з них – бронепоезд «Вуглекоп» – був присланий з шахтарями Донбасу. Команда цього бронепоезда також була захоплена і розстріляна на станції Христинівка. Всі полегли згодом були поховані у братській могилі [14].

15 червня 1919 р. на станцію прибули значні сили Червоної Армії, які розгорнули боротьбу проти повстанських загонів. Біля Великої Севастянівки було завдано поразки загонам отаманів Волинця і Чорної Хмари, в розсішському лісі – Стецюри, в районі Івангорода – Степового.

Христинівщина знову перетворюється в арену боротьби між військами Директорії і відступаючих радянських військ.

Під тиском денікінських військ червоноармійські з'єднання (12-а і 14-а армії) з півдня України відступали на північ, у напрямку на Житомир.

Прориваючись в район Житомира через Христинівщину пройшла Південна Група радянських військ у складі 45-ї і 58-ї дивізій, якою командував І.Е.Якір. Для боротьби із ворогом у регіон було відправлено українські війська із Вапнярки на Христинівку. 19 серпня

дивізія Ю.Тютюнника підходить до Умані. А 20 серпня вся група зосередилась у районі Христинівка – Умань – ст. Яроватка. Ворог із Христинівки відійшов на Погребище, де його перехопили Запорозжці [9].

На допомогу військам Ю Тютюнника, який отримав завдання обороняти від більшовицьких військ Христинівський залізничний вузол, Начальне Командування галицьких і придніпрянських військ направило з Кам'янця Бригаду УСС [19].

2 вересня 1919 р. військам 58-ї рад. дивізії вдалося оволодіти Уманню. 3 вересня І.Ф. Федько наказав розбити супротивника північніше Умані. У наказі ставилося завдання правій колоні А.В. Мокроусова зробити наліт на Тальне, іншим загонам належало зайняти Христинівку. Ліва колона Л.А. Маслова мала сприяти правій колоні в занятті Христинівки. Опанувавши районом Умані й Христинівки, 58-а стрілецька дивізія продовжувала рух на північ у загальному напрямку на Київ [15].

Про настрої червоноармійських військ, які відступали, згадує автор книги «В диму костров», учасник громадянської війни Є.Бражнев: «Весь Христиновский участок фронта поднялся на ноги, хлынул на север. Мы уходили для того, чтобы притти снова. Да! Мы знали, что вернемся! Отступали затем, чтобы подготовать свое возвращение!...» [2]. Звичайно, Радянська Росія і не уявляла собі подальшого існування без багатих українських земель.

У напрямку на Христинівку просувалися війська бригади УСС. Вони розгромили більшовицькі загони під містечком Тростяничком (над рікою Бугом). Втікаючи на реквізованих підводах, більшовики опинилися біля Христинівки і Умані.

12 вересня 1919 року війська бригади УСС вступили в Христинівку.

У середині вересня в Уманському повіті вже точилися бої між денікінцями і повстанцями Н. Махна. 26 вересня денікінські війська перейшли в наступ і незабаром їхні підрозділи вже були в нашому краї, де зіткнулися у двобої з військами Української Галицької Армії, які захищали територію нашого краю.

Перебіг воєнних дій на території Христинівщини відображений у хроніці боїв 42-го Донського полку армії генерала Денікіна [16].

Якщо на перших порах селянство не чинило опору білогвардійцям, то згодом почали створюватися і діяти повстанські загони. На територію Христинівщини поширив свою діяльність колишній старшина армії УНР і відомий учасник антибільшовицького повстансько-партизанського руху А. Волинець. Наприкінці жовтня 1919 р. він сформував у районі Гайсин – Брацлав повстанський загін силою в 300 бійців. За кілька днів загін отамана А. Волинця було помічено поблизу Христинівки. Для ліквідації повстанців до Гайсинського повіту мав бути висланий підрозділ 2-го Зведено-гвардійського полку, але у зв'язку з наступом військ УНР у напрямку на Київ, білогвардійські війська відступили [10].

В грудні 1919 р. денікінські війська були вибиті з Христинівки. 11 січня 1920 р. через Христинівщину пройшли частини 12 армії С. Меженінова. Як і в попередні рази, війська принесли з собою радянську владу. У Христинівській і Верхняцькій волостях, як і скрізь, було організовано волосні ревкоми і комітети незаможних селян, які, як і комітети бідноти, повинні були слугувати опорою нової влади на селі і допомагати у зборі продрозверстки.

Останньою спробою Директорії відновити свою владу на Україні будь-якою ціною, була Варшавська угода Петлюри з лідером Польщі Ю. Пілсудським і спільний похід військ Польщі та УНР.

До Христинівщини польські війська не дійшли, хоча поблизу станції вже кружляли роз'їзди уланів. Тут дислокувалися радянські війська. Зокрема 47 дивізія 14 армії займала плацдарм Христинівка-Кублич-Зятківці і готувалася до розгрому польського угруповання у місті Гайсин.

У зв'язку з наступом Червоної Армії фронт відступив далеко на захід, а позиції радянської влади зміцнилися. Повітова газета «Известия» писала у ці дні: «Христинівська волость. У всьому районі спокійно. Населення добре ставиться до радянської влади. Жодних бандитських виступів нема. Сільревкоми працюють досить продуктивно» [21].

Таким чином, протягом 1917–1920 рр. на території краю точилася гостра боротьба за владу. У силу ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників у краї зрештою була встановлена радянська влада.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Т.Д. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни (лютий 1918–січень 1919) / Т.Д. Бондар. К.: Вид-во Київського університету, 1968. С. 101.
2. Бражнев Е. В дыму костров / Е.Бражнев. М., 1926.
3. Відбудова держави. К., 1993. №3. С. 13.
4. Горохівський П.І. Нарис історії Христинівщини. / П.І. Горохівський. Умань: Аналітик, 2003. 154 с.
5. Григорьевское восстание // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.53l.ru/a/grigorevskoe_vosstanie_-_hod_vosstaniya
6. Демченко. М.І. Шостий повстанський / М.І. Демченко. К.: Радянський письменник, 1961. С 103– 117.
7. До історії більшовицьких організацій на Черкащині: Збірник спогадів учасників революційних подій 1917– 1920 рр. Черкаське обл. видав, 1958 р. С. 84–88.
8. Дяченко Л.Я. Історія Христинівщини / Л.Я. Дяченко. К.: Вид-во «Фотопрінт», 2012. 243 с.
9. Дяченко П.Г. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР / П.Г. Дяченко. Київ: Стікс, 2010. 448 с.
10. Ковальчук М.А. Повстансько-партизанський рух проти білогвардійців на Поділлі (жовтень 1919 – січень 1920 рр.) / М.А.Ковальчук [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkrnu/Ist/2009_19/19.43%20Kowalscuk.htm
11. Комарницький М. Комуністи не здаються: З історії громадянської війни на Христинівщині / М. Комарницький // Радянське життя. 1961. 25 липня.
12. Кравець А. Черкаські офіцери війська УНР: таємниці минулого / А. Кравець // Прес-центр. 2012. 15 серпня. С. 22.
13. Масненко В. Буремна зима 1919-го / В. Масненко // Черкаський край. 1994. 26 лютого. С. 6.
14. Никифорова А. Буремна молодість / А. Никифорова // Трибуна хлібороба. 1968. 22 лютого.
15. Обертас Л.І. Командарм Федько / Л.І. Обертас [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://lib.afisha.tv/?book=MEMUARY/ZHZL/fedko.txt>
16. Одиссея 42-го Донского полка [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://forum.milua.org/viewtopic.php?f=2&t=12461>.
17. Сажієнко І.А. Кузьмина Гребля. Село і люди (Історико-етнографічний нарис) / І.А. Сажієнко, К.І. Євтушенко. Умань, 2006. 258 с.
18. Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад. Черкаси: Облвидав, 1957 р. С. 93, 123, 129, 150, 182.
19. Удовиченко О. Третя залізна дивізія. Матеріяли до історії війська Української Народньої Республіки / О. Удовиченко [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://lib.ec/b/364130/read>
20. Черкащина на початку ХХ ст.. // Історія України. 2012. № 13–14. С. 27–28.
21. Чумак С. Боротьба за владу Рад на Христинівщині. / С. Чумак «Під прапором комунізму». 1962 р. 6 листопада.

Gorokhivskiy P.I. The struggle for power in Khrystynivka area in 1917-1920.

The course of the struggle of the population in Khrystynivka area for the power during the years of the Ukrainian Revolution (1917-1920) was examined in the article. The peculiarities of this struggle connected with a geographical location of Khrystynivka station, social and ethnic

composition of the station workers and inhabitants of the area, revolutionary traditions were under analysis. Regularity of general tendencies was emphasized and features of a local character were revealed. It was determined that the local population was subdued by Bolshevik propaganda, disappointed with failed policy of all Ukrainian governments and was in opposition to any government, and these and other objective and subjective factors led to the fact that the Soviet power was eventually established in this area.

Keywords: *national liberation revolution, civil war, struggle for power, area occupation, partisan struggle, Soviet power.*

УДК 94(477.46) «19»

Я.М. Горохівська

РОЗВИТОК ОБОРОННО-МАСОВОЇ РОБОТИ В ХРИСТИНІВСЬКОМУ РАЙОНІ У 30-Х РР. ХХ СТ.

У даній статті розкрито значення оборонно-масової роботи для підвищення обороноздатності країни; показано досвід цієї роботи в 30-х рр. минулого століття в СРСР; висвітлено основні напрямки оборонно-масової роботи в Христинівському районі: рух за засів «гектарів оборони», збір коштів на військову техніку, проведення позики зміцнення оборони СРСР, регулярне розповсюдження лотерей ТСОАвіахіму, організація мережі гуртків військових знань, розширення матеріальної бази первинних організацій (закупка спецілітератури, гвинтівок, кулеметів, облаштування будинків оборони, спорудження парашутної вишки), проведення протиповітряних і протихімічних маневрів, організація військових походів, підготовка допризовників до військової служби.

Ключові слова: *оборонно-масова робота, обороноздатність країни, ТСОАвіахім, гектари оборони, воєнізовані тактичні заняття, рух за оволодіння оборонними значками, воєнізовані кроси і походи.*

Військово-патріотичне виховання підростаючого покоління сьогодні є одним з пріоритетів гуманітарної політики в Україні, важливою складовою національної безпеки країни, підтвердженням чого є її історичний досвід.

В історії нашої країни є зразки досить ефективного підходу до цього напрямку роботи. Зокрема, досвід оборонно-масової роботи в 30-х рр. минулого століття в СРСР, попри політичну та ідеологічну заангажованість і цілий ряд недоліків, у певній мірі, може стати корисним і допоможе у посиленні обороноздатності України. Неупереджене вивчення та об'єктивне осмислення позитивного та негативного досвіду радянської оборонно-масової роботи у роки перших п'ятирічок, враховуючи регіонально-політичні та регіонально-культурні відмінності, становить не тільки науковий інтерес, але й має суттєве практичне значення [1, с.181–189].

Цій проблемі присвячено чимало праць багатьох вчених, насамперед радянського періоду. Проте дослідження цих істориків мали яскраве ідеологічне забарвлення та репрезентували лише досягнення радянської влади в сфері оборонно-масової роботи з цивільним населенням країни. Ряд дослідників стверджують, що потужне розгортання оборонно-масової роботи було реакцією країни на постійно наростаючу воєнну загрозу військового нападу на СРСР [12].

У ряді праць досліджено роль ВКП (б), низових органів і комсомолу у організації військово-патріотичного виховання населення країни [3;6;4;5].

Характер і особливості здійснення військово-патріотичного виховання і оборонно-масової роботи в українських землях у досліджуваний період відображено у ряді праць [1;20] та ін. вчених.